

20. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Голос України від 25.10.2014 – № 206.
21. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 року N 1789-XII // Голос України від 11.12.1991.
22. Словник іншомовних слів / О. С. Мельничук; за ред. О. С. Мельничук. – К., 1974.
23. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права / Часопис Київського університету права – 2012/2 – С. 40-43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf
24. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Т. 3. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955.

СЛОВСЬКА І. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
помічник-консультант народного
депутата України
(Апарат Верховної Ради України)

УДК 343.211.3

СУД ПРИСЯЖНИХ: СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Стаття присвячена аналізу виникнення і діяльності суду присяжних за кордоном і прототипів сучасної вітчизняної інституції на теренах України. Формально визначені диференціація порядку формування, але єдині вимоги до процесу заслуховування матеріалів і ухвалення рішення (вироку) урівнюють у правовому статусі професійних суддів і присяжних.

Ключові слова: професійні судді, присяжні, закон, право, рішення (вирок).

Статья посвящена анализу возникновения и деятельности суда присяжных за рубежом и прототипов современной отечественной институции на территории Украины. Формально определенные дифференциация порядка формирования, но единые требования к процессу заслушивания материалов и принятия решения (приговора) уравнивают в правовом статусе профессиональных судей и присяжных.

Ключевые слова: профессиональные судьи, присяжные, закон, право, решение (приговор).

The article analyzes the emergence and activities of the jury abroad and prototypes of the modern domestic institutions on the territory of Ukraine. Formally defined differentiation of the order of formation, but unified requirements to the process of hearing materials and decision (verdict), equalize the legal status of professional judges and jurors.

Key words: professional judges, jurors, law, right, decision (verdict).

Постановка проблеми. Конституція України декларує право кожної особи захищати власні права і свободи від порушень і протиправних посягань, у тому числі органів пу-

блїчної влади, їх службових та посадових осіб [1, ч. 4 ст. 55]. Основний Закон закрїпив принципи визнання державою людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки як найвищої соціальної цінності [1, ст. 3], верховенства права і Конституції як базового джерела законодавства з нормами прямої дії [1, ст. 8], невичерпності конституційних прав і свобод і неможливості їх скасування чи звууженості у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних [1, ст. 22], судового захисту в Україні і за кордоном після використання національних правових засобів [1, ч.ч. 1, 3 ст. 55] тощо. Фактично згадані конституційні приписи демонструють глибинні, структурні трансформації правової системи, що мають нормативний і прикладний характер. Можна констатувати той факт, що держава визнає фундаментальними загальновизнані засади організації демократичного суспільства.

На сучасному етапі проведення конституційної реформи важливим видається завдання не лише реформувати державний апарат, але й забезпечити якісну охорону прав людини як законослухняної, так і в разі порушення нею закону. Одним із напрямів модернізації та демократизації кримінального процесу, що базуватиметься на основі досягнень світової науки і практики, повинен бути захист особи у судовому провадженні. Проявом гуманізації кримінального процесу України є запровадження Кримінальним процесуальним кодексом суду присяжних. Важливо проаналізувати найважливіші аспекти цього питання задля теоретичних розробок подальшого законодавчого вдосконалення юридично визначеного становища цієї інституції.

Ступінь наукової розробки теми. При опрацюванні запропонованого рукопису були використані праці таких авторів, як Є. Ворожейкін, В. Пилипенко, М. Рагозін, В. Тернавська, О. Урсуляк, Б. Футей та ін. Безперечно, перелік наукових джерел, присвячених аналізу суду присяжних, значно ширший.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження правового статусу суду присяжних в Україні і за кордоном з метою з'ясування процесу його еволюції та шляхів оптимізації діяльності.

Виклад основного матеріалу. Суд присяжних є елементом судової системи, який сформований зі звичайних громадян, залучених до розгляду окремих категорій кримінальних проваджень разом із професійними суддями. Класичне пояснення необхідності введення у практику такого інституту – це захист громадянина від свавілля державних органів та право на суд рівних собі. Позитивним аспектом функціонування самостійного органу є те, що присяжні, в першу чергу, керуються совістю і своїм баченням реалій суспільного життя, а не жорсткими рамками і змістом норм права. У такий спосіб суд присяжних дає змогу уникнути однобічності і упередженості при розгляді справи та винесенні рішення [2].

Слід визнати, що «суд присяжних» хоча й новий для українського законодавства інститут, але ідеї, які лежать в його основі – судовий розгляд кримінальних справ не професійними суддями, а такими ж громадянами, як і особа, що притягується до відповідальності, – були відомі в Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року: йдеться про статус «народних засідателів» (ст. 18, п. 5 ст. 32, ч. 1 ст. 54, ч. 1 ст. 57 та ін.) [3]. Саме тому, ухвалюючи нині чинну Конституцію України 28 червня 1996 року, законодавець передбачив необхідність спеціального судочинства. Зокрема, ст. 124 Основного Закону, регламентуючи принцип здійснення правосуддя виключно судом, передбачила повноваження народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. При цьому зазначені особи на час виконання таких функцій набувають статусу суддів з визначеними повноваженнями, відповідними гарантіями з боку держави щодо незалежності, недоторканності й забезпечення особистої безпеки їх та їхніх сімей (Розділ VIII Конституції України).

У контексті зазначених положень Конституції суперечливим було ухвалення Верховною Радою України Закону від 19 травня 2011 року № 3388-VI «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо участі народних засідателів», яким скасовано інститут народних засідателів у кримінальному процесі [4]. Мотивуючи своє рішення необхідністю підвищення якості та оперативності судового розгляду кримінальних справ, законодавець відійшов від принципів демократичності кримінального судочинства, закріплених у вищезазначених нормах Конституції. Тому позитивним та прогрес-

сивним є не просто відновлення народного представництва в кримінальному судочинстві, а запровадження в КПК України 2012 року більш досконалого інституту суду присяжних.

Враховуючи демократичність цього органу, пізнавальним буде аналіз його витоків, елементів та аналогів у правових системах Європи в різні історичні періоди. Подібними інституціями, зокрема, були: гелієє, запроваджені реформами Солона в давньогрецьких Афінах VI ст. до н.е., які надали можливість народу брати участь у процесі судочинства [5], солідарна відповідальність та судове журі в англо-саксонській та французькій середньовічних системах права, суди шиффенів Німеччини. Українськими прототипами суду присяжних за доби Київської Русі згідно з нормами Руської Правди були «судні мужі» і вервний суд, а за часів литовсько-польського панування відповідно до норм Статуту Великого князівства Литовського – копний суд. Характерні риси таких органів є схожими з процедурами розгляду цивільних і кримінальних справ за участю представників громадськості, що мало місце у середньовічній Англії, яка вважається батьківщиною класичного інституту суду присяжних. Так, за ст. 39 Великої Хартії Вольностей 1225 року король був обмежений у праві піддавати вільну людину репресії, оскільки вона могла бути засуджена «не інакше, як за законним вироком рівних йому осіб» [6].

Запровадження інституту суду присяжних у низці європейських держав відбулося протягом кінця XVIII ст. – початку XIX ст. Першою державою, що після революції створила у 1791 році даний інститут, стала Франція. Держава сформувала нову континентальну модель судового розгляду кримінальних справ професійним суддею за участю присяжних, завданням яких було вирішення питання про вину чи невинуватість підсудного, і за правління Наполеона регламентувала новації Кримінально-процесуальним кодексом 1808 року.

Становлення суду присяжних на українських землях як правомочного судового інституту відбулося під час проведення в Російській імперії судової реформи 1864 року. У процесі підготовки Судових статутів було розроблено своєрідний російський зразок суду присяжних, адаптований не лише до романо-германської правової системи, але й до російських суспільно-правових реалій [7].

Практика запровадження в діяльності державного апарату нових стандартів судового провадження значною мірою сприяла розвитку ораторського мистецтва, появи та становленню плеяди талановитих майстрів слова, державних і громадських діячів, теоретиків юридичної думки, таких як А. Коні, В. Спасович, С. Андреевський, К. Арсеньєв, А. Урусов, Ф. Александров, А. Пассовер, В. Жуковский, Ф. Плевако, Н. Карабчевский та ін. Процеси регулярно висвітлювалися в газетах, оскільки судові оратори піднімали злободенні питання, що зачіпали думки і почуття звичайних людей. Усім ораторам були притаманні ширість, громадянська сміливість та активність, переконаність у правоті своїх ідей, постійна робота над стилем і мовою. Проте найголовнішим є те, що суд присяжних зумовив подальшу гуманізацію законодавства шляхом винесення виправдувальних вердиктів всупереч вимогам закону. Законодавець був змушений змінювати застарілі правові акти, в яких міра покарання не відповідала ступеню суспільної небезпеки, та прийняти норми, що передбачали інститут необхідної оборони й крайньої необхідності, зарахування строку попереднього ув'язнення тощо [8; 9].

Загальновідомим є приклад кримінальної справи 1878 року Віри Засулич. Революціонерка з помсти двічі вистрілила і тяжко поранила петербурзького градоначальника Ф. Трепова за його наказ незаконно покарати політичного в'язня А. Боголюбова, оскільки той не зняв капелюха перед посадовою особою. Засулич В.І. була заарештована, і згідно із законом їй загрожувало від п'ятнадцяти до двадцяти років тюремного ув'язнення. Однак на суді вона отримала прихильність присяжних засідателів, які 12 квітня 1878 року її повністю виправдали. На такий вердикт вплинула принципова позиція голови суду А. Коні та переконливість доказів захисника П. Александрова. Цей процес і вирок викликали інтерес не лише в Росії, але й у Франції, Німеччині, Англії, США, Італії та інших країнах [10].

У 1920 році інститут суду присяжних на Україні був скасований радянською владою. Однак, враховуючи те, що участь громадян у судовому процесі свідчить про рівень демократичності суспільства, кримінально-процесуальне законодавство періоду радянської доби виробив

ло певну альтернативу у вигляді народних засідателів, що функціонували відповідно до положень КПК України 1960 року до червня 2011 року. Із введенням у дію нового Кодексу 2012 року народне представництво у кримінальному судочинстві у вигляді суду присяжних було відновлено.

На даний час суд присяжних як соціально-політичний інститут існує в багатьох країнах світу. У сучасному розумінні «суд присяжних» – це група людей, пов'язаних клятвою, яким доручено виконувати функції судді.

За порядком формування та прийняття рішення суди присяжних класифікують на такі види: із розділними колегіями (Англія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Гонконг, Швеція, Росія (з 1993 року), Іспанія (з 1995 року)); із роздільно-спільною колегією, коли після винесення присяжними вердикту остаточне рішення приймається спільно з професійними суддями (Бельгія, Данія, Австрія, Норвегія); зі спільною із професійними суддями колегією (Німеччина (з 1924 року), Італія (з 1931 року), Франція (з 1941 року), Греція (з 1968 року), Україна (з 2012 року)).

Інститут суду присяжних, незважаючи на свій космополітичний характер, має певні відмінні особливості і функціонує у кожній державі з різним успіхом, хоча його робота ґрунтується на загальності та єдності мети, завдань і функціонального призначення. Зважаючи на те, що він є доволі коштовним та формально складним процесом, який використовується лише при розгляді найбільш запутаної категорії кримінальних проваджень, на сьогодні із загальної кількості розглянутих судами справ присяжними вирішується невеликий відсоток. Так, у Канаді щорічно цим органом розглядається лише 1% кримінальних справ, в Англії — близько 2%, у США — близько 3%. При цьому США є країною, де суд присяжних використовується чи не найчастіше. Відповідно до американського законодавства, присяжні там задіяні не лише під час розгляду кримінальних, але й цивільних справ, які сукупно становлять 7% проваджень [6].

Конституція Сполучених Штатів гарантує участь суду присяжних у всіх кримінальних справах. Верховний Суд декларує таку преференцію як «основоположний в американській системі правосуддя» та найважливіший елемент шостої та сьомої поправок до Основного Закону, які стосуються права на суд присяжних відповідно у кримінальних та цивільних справах. Тож ця інституція, сформована з громадян, обраних сторонами у справі, є невід'ємною частиною судової системи. Під час судового розгляду присяжні встановлюють факти по справі та визначають, чи свідчать вони на користь певної сторони.

На час прийняття Конституції США суд присяжних складався з дванадцяти членів. Така кількість не є конституційною вимогою, оскільки Верховний Суд дозволив розглядати судові справи у тяжких злочинах на рівні штату судом, що складається і з шести присяжних.

Оскільки доля підсудного в судовій системі США значною мірою залежить від вердикту присяжних, то вирішальне значення має забезпечення їх безсторонності. Об'єктивність гарантується двома вимогами до формування такого суду. По-перше, він повинен обиратися з представників громадськості. При цьому не обов'язковим є дотримання певних расово-демографічних критеріїв. По-друге, присяжні повинні схвалити рішення лише на підставі доказів, представлених під час судового розгляду. Отже, якщо хтось із присяжних був схильний піддатися тиску або впливу (наприклад, з причини отримання хабара), то такі прояви варто розцінювати як порушення права обвинуваченого на безсторонній розгляд справи судом, це є підставою для судді провести слухання з метою визначити неупередженість суду присяжних. Іншими обставинами, що загрожують безсторонності і можуть слугувати підставами для подання протесту, є приватне спілкування учасників судового процесу з присяжними; факт, що місце проведення судового процесу було «бомбардовано» інформацією про судовий розгляд, а також дані про те, що присяжні володіють інформацією щодо істотних обставин справи ще до початку процесу.

Відразу після того, як обидві сторони завершили подання доказів, присяжні обговорюють вердикт без присутності судді. У кримінальних справах на федеральному рівні обвинувальний вердикт вимагає одностайності присяжних. На цьому етапі суд присяжних лише вирішує питання вини, а винесення вироку є окремою процедурою. Якщо ж обвинувачений не задоволений вироком суду присяжних, він може апелювати аж до Верховного Суду. Натомість прокурор такого права не має [11].

Використовуючи елементи американської системи, Російська Федерація у 1993 році запровадила суд присяжних у кримінальному процесі. У чинному КПК РФ від 22 листопада 2001 року розділ XII визначає особливості провадження в суді за участю присяжних засідателів [12]. Так, після формування секретарем судового засідання попереднього списку таких кандидатів на підготовчому судовому засіданні, до участі в якому запрошується не менше двадцяти осіб, сторонами проводиться відбір та формування колегії присяжних засідателів із дванадцяти членів та ще двох запасних. Після складання присяги присяжні розпочинають розгляд кримінальної справи, будучи наділеними низкою прав: досліджувати докази, які головуючим визнані допустимими; ставити запитання, але виключно через головуючого, який вправі відвести запитання, що, на його думку, не стосується справи.

За наслідками судового розгляду суддя формулює в письмовій формі щодо кожного підсудного окремо запитання (як-то: чи доведено, що діяння мало місце, що його вчинив підсудний; чи винен він; яка ступінь вини; чи заслугоує він на помилування тощо). Однак присяжні не вирішують питання щодо юридичної кваліфікації скоєного та такі, що вимагають юридичних знань.

Зважаючи на те, що присяжні не є фахівцями-юристами, головуючий суддя роз'яснює їм основні правила оцінки доказів, сутність принципу презумпції невинуватості, юридичні терміни і питання, які в них можуть виникнути. Колегія присяжних виходить до нарадчої кімнати для винесення вироку. Обраний старшина присяжних ставить питання, сформульовані в запитальному листі, проводить відкрите голосування і підраховує голоси. У разі настання ночі з дозволу головуючого присяжні можуть зробити перерву для відпочинку. Обвинувальний вирок вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість присяжних. За умови поділу голосів порівну приймається найбільш прийнятне для підсудного рішення, в тому числі виправдальний вирок вважається прийнятим, якщо шість присяжних заперечно відповіли на питання про доведеність вини підсудного. Після цього старшина присяжних проголошує вирок, зачитуючи запитальний лист із відповідями, та передає його головуючому судді, який залежно від вироку оголошує підсудного виправданим або вирішує питання кваліфікації, покарання тощо у разі обвинувального вироку.

Цікавими є положення щодо правових наслідків визнання підсудного винним, але таким, що заслугоує помилування. Головуючий призначає покарання, строк чи розмір якого не може перевищувати двох третіх максимального. При цьому смертна кара чи довічне ув'язнення не застосовуються [13, ст. 65].

На відміну від наведеної практики, діяльність громадян у складі суду присяжних у кримінальних справах континентальної Європи не обмежується лише визначенням фактів. Заплутані судові розгляди включають поєднану участь професійних суддів та нефахівців, що займають місце суддів (непрофесійних суддів) у процесі. Ці непрофесійні судді на додаток до того, що вони встановлюють питання факту у справі, також тлумачать закон. У Німеччині, наприклад, місця суддів у суді під час розгляду кримінальної справи займатимуть один професійний суддя та два непрофесійних.

У континентальній Європі судді обмірковують вердикт, і голос кожного непрофесійного судді має таку ж юридичну силу, як і професійного. Законодавство не вимагає одностайності при голосуванні, і вердикт щодо вини включає судові рішення у справі [11]. Наприклад, у Франції, в якій система суду присяжних близька до української, у 1941 році було скасовано відокремлення професійних суддів і присяжних в окремі колегії, а судовий вирок виносився спільно присяжними і професійними суддями. Однак такий підхід виявляв можливість впливу професійного судді на правову позицію недосвідчених присяжних, роль яких нівелювалася. У прийнятому в 1958 році КПК Франції ст. 356 встановлює: «Суд і журі радяться, а потім голосують за допомогою подачі бюлетенів». У такий спосіб у другій половині XX ст. у Франції суд присяжних у його класичному вигляді, з окремими палатами, був трансформований в однопалатний із дев'яти присяжних та трьох професійних суддів [14].

Висновки. Аналіз виникнення і діяльності суду присяжних за кордоном і прототипів сучасної вітчизняної інституції на теренах України засвідчив його роль як елементу системи

стримувань і противаг у функціонуванні судової ланки. Формально визначені диференціація порядку формування, але єдині вимоги до процесу заслуховування матеріалів і ухвалення рішення (вироку) урівнюють у правовому статусі професійних суддів і присяжних. Фактично присяжні є незалежними від впливу інших органів публічної влади чи певних політичних сил, що часто має місце у практичній діяльності суду всупереч законодавству, а тому можуть функціонувати самостійно у процесі, без погодження правової позиції з іншими інституціями, що брали участь у їх призначенні. Присяжні керуються швидше морально-етичними принципами, а не законодавчою нормою, що урівноважує можливі протилежні суб'єктивні оцінки вчиненого фаховими і нефаховими суддями задля винесення справедливого вердикту.

Список використаних джерел:

1. Конституції України від 28.06.1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Пилипенко В. Суд присяжних : pro і contra для України / В. Пилипенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : (<http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2012/02/17/6958959/>)
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 року (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо участі народних засідателів : Закон України від 19.05.2011 року (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3388-17>.
5. Рагозін М. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти [Електронний ресурс] / М. Рагозін. – Режим доступу : http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_demokr/index.htm.
6. Суд присяжних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Суд_присяжних.
7. Тернавська В.М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект) [Електронний ресурс] / В.М. Тернавська. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=economy_legal_science&id=937
8. Великие ораторы России [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.science.wikia.com/wiki/Великие_ораторы_России
9. Ворожейкин Е.М. Судебные речи известных русских юристов [Електронний ресурс] / Е.М. Ворожейкин. – Режим доступу : <http://hatituli.ru/>
10. Засулич В.І. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Засулич,_Вера_Ивановна
11. Футей Б. Роль суду присяжних у США та Україні [Електронний ресурс] / Б. Футей. – Режим доступу : http://yurincom.com/ua/legal_practice/analychna_yurysprudentsiia/rol_sudu_prysiazhnykh_u_sshi_ta_ukraini-publication/.
12. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonrf.info/upk/>.
13. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/popular/ukrf/10_12.html#p741
14. Урсуляк О.В. Суд присяжних у континентальному типі правових систем : деякі історико-правові аспекти [Електронний ресурс] / О.В. Урсуляк. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3-2_2013/1/Ursuliak%20O.V..pdf

